

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ

Аналізуються питання, що пов'язані з проблемою безпеки в теорії міжнародних відносин. В статті обґрунтовується теза про те, що безпека є одним з найважливіших ознак системи міжнародних відносин. Автори дають порівняльний аналіз основних теоретичних напрямів у дослідженні проблеми безпеки, розглядаються нові, сучасні загрози міжнародної безпеки. Наголошується на тому, що в сучасному світі обговорення питання безпеки повинне вийти за межі компетенції тільки професійних військових та політиків, так як її забезпечення є пріоритетним національним інтересом держави.

Ключові слова: держава, міжнародні відносини, міжнародна безпека, національні інтереси, демократичний розвиток.

Постановка проблеми. Питання безпеки завжди перебували в центрі уваги теорії та практики міжнародних відносин. Одним з впливових та розроблених теоретичних напрямків, який зробив значний внесок у дослідження проблем міжнародної безпеки, був і залишається напрям політичного реалізму, заснований на поглядах Фукідіда, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, геополітичних теоріях Ф. Ратцеля, Х. Маккіндера, Н. Спайкмена, та остаточно сформувався в роботах Г. Моргентау та його послідовників.

У рамках політичного реалізму підкреслювалася егоїстична природа держави, передбачалася висока ймовірність насильства і військово-політичної конфронтації та

конфліктів між державами, вирішальна роль сили в їх вирішенні. Реалістична парадигма, як школа політико-силового мислення довгий час була панівною в теорії та практиці міжнародних відносин. Реалізм обґрунтував феномени війни, імперіалізму, конфронтації, альянсів, державного суверенітету, як права на здійснення власної лінії у внутрішніх і зовнішніх справах, національного інтересу, балансу сил і балансу загроз. Найважливішими діючими акторами на міжнародній арені на основі реалізму вважалися суверенні держави, які в умовах анархії і панування сили змушені вживати заходів для забезпечення власної безпеки, захищати свої національні інтереси, посилювати свій вплив у світі. Вирішальним чинником у цій боротьбі є військово-політична сила. Теорія реалізму розглядає силу як фундаментальну перевагу в міжнародних відносинах, національні інтереси – як провідні принципи політиків, баланс сил – як засіб реалізації даних інтересів без ведення війни, а держави – як єдино значущі актори в міжнародних відносинах [1].

Метою статті є висвітлення питань, пов'язаних з проблемами безпеки в теорії міжнародних відносин.

Викладення основного матеріалу. У рамках реалістичної парадигми були сформульовані різні концепції. Серед них дослідники виділяють неореалістичні концепції і неокласичні реалістичні концепції. Неореалістичні концепції аналізують варіанти розвитку міжнародної ситуації в світі, а саме характер і перспективи міжнародного співробітництва, можливість альянсів різних держав, ймовірність конфронтації і війни. Неокласичний реалізм вивчає зовнішньополітичні стратегії держав [2].

Дослідники виділяють також так званий «наступальний» реалізм та «оборонний» реалізм, які по-різному трактують логіку дилеми безпеки у міжнародних відносинах. Представниками «оборонного» реалізму є К. Уолтц (концепція балансу сил), Д. Копеленд (теорія динамічних змін), Р. Джервіс, Б. Міллер (теорія співпраці великих держав), С. Уолт (теорія балансу загроз), а також автори інших теорій [3].

Розглядаючи дилему безпеки, прихильники «оборонного» реалізму тяжіють до відносної, а не до абсолютної силової могутності. Сама наявність дилеми безпеки, на їхню думку, не обов'язково призводить до підвищення конфронтації в міжнародних відносинах. У теорії балансу загроз відзначається, що держави частіше утворюють коаліції не проти сильної держави, що загрожує їх інтересам в довгостроковій перспективі, а проти тієї держави, яка загрожує їм сьогодні або в найближчому майбутньому. Сприйняття лідерами держав розстановки сил у світі і конкретної ситуації також впливає на рівень міжнародної конфліктності.

Представниками «наступального» реалізму є Р. Гілпін (теорія гегемонії), Дж. Кулгар (теорія переходу сили), Р. Швелер (теорія балансу інтересів), Ф. Закарія (державно-центристський реалізм), У. Уолфорт (теорія гегемоністської зовнішньої політики), а також автори інших теорій – Дж. Міершаймер, Е. Лебс та ін [3].

У рамках «наступального» реалізму стверджується, що анархія є постійним стимулом для експансії, тому держави прагнуть нарощувати свої сили в порівнянні з силами інших держав та вдаються до експансії в тих випадках, коли вигоди від подібної політики перевершують витрати [4]. Тому «в умовах анархії і невизначеності держави повинні вдаватися до військового будівництва, односторонньої дипломатії, ізоляціоністської економічної політики і експансії».

«Наступальний» реалізм ґрунтується на інших положеннях і принципах, ніж «оборонний». Прихильники «наступального» реалізму виходять з того, що інтереси одних держав не можуть збігатися з інтересами інших держав, між ними завжди існує конфлікт, а головною метою будь-якої держави є отримання доступу до різних ресурсів. За потребою, заради отримання такого доступу та захисту своїх інтересів, держава має можливість використовувати силу. Саме наявність сильної держави і прагнення до гегемонії забезпечує стабільність в міжнародних відносинах, оскільки ніхто не буде відкрито протистояти свідомо сильнішому супротивнику. Прихильники «наступального» реалізму також виходять з того, що між державами ведеться постійне змагання за досягнення безпеки та заперечення

перспективи успішного міжнародного співробітництва. Тобто безпека розглядається в абсолютних значеннях, як феномен, що досягається в ході суперництва між державами.

Можна виділити також геополітичний підхід до поняття міжнародної безпеки та її аспектів. Представники американської геополітики вважають основою стабільності і миру гегемонію Сполучених Штатів Америки. Саме домінуюча позиція США в умовах конфлікту цивілізацій розглядається багатьма американськими дослідниками як запорука стабільності, і втрата цього положення, з їхньої точки зору, призведе до дестабілізації в міжнародних відносинах [5], [6], [7].

Відомий теоретичний напрямок досліджень проблем міжнародної безпеки сформувався на базі ліберального підходу і пов'язаний з іменами Г. Гроція, І. Канта та інших мислителів, які бачили перспективу розвитку міжнародних відносин у встановленні певних правил, загальновизнаного порядку, заснованого на універсальних цінностях і загальнолюдських інтересах. Саме представникам ліберального спрямування належать ідея світового уряду і концепція колективної безпеки, які пізніше отримали втілення в установі Ліги Націй та створенні багатьох міжнародних інституцій у сфері безпеки.

Колективна безпека передбачає відмову держав від застосування сили у відносинах один з одним і взаємні зобов'язання між державами-учасницями з надання допомоги в боротьбі із зовнішньою агресією. Колективна безпека розглядається дослідниками та експертами в двох її аспектах: правовому і політичному.

З точки зору правового підходу в колективній безпеці виділяють наступні елементи: система норм і принципів міжнародного права, які забороняють застосування сили і погрози силою, наказують дозвіл міжнародних суперечок виключно мирними засобами, вимагають визнання суверенітету, рівноправності держав, невтручання у внутрішні справи; система мирного вирішення міжнародних конфліктів; система колективних заходів з роззброєння.

Політичний підхід розглядає наступні елементи: дипломатичні відносини між державами та дипломатичні заходи, економічні санкції, спільні дії колективних сил безпеки, в тому числі і збройні. Концепція колективної безпеки передбачає не тільки взаємну відповідальність окремих держав один перед одним в рамках альянсів і союзів, але і відповідальність держав по відношенню до світової спільноти в цілому. У цьому полягає складність функціонування системи колективної безпеки. Російський дослідник В. Петровський зазначає, що проблема функціонування системи колективної безпеки полягає насамперед у тому, що «теорія колективної безпеки носить нормативний, а не дескриптивний характер; вона наказує, як держави-члени системи повинні реагувати на агресію, але не описує, що відбувається при цьому в дійсності» [8]. В. Петровський розглядає і недоліки колективної системи безпеки, наприклад, необхідність витратити певний час на координацію спільних дій та прийняття рішень.

Американські дослідники Т. Вейс та Д. Форза аналізують цілий ряд проблем, що перешкоджають реалізації системи колективної безпеки. По-перше, це – існування держав, що не приєдналися до спільних угод, по-друге, різний рівень військової могутності та озброєності держав (наявність та відсутність насамперед ядерного потенціалу), по-третє, високі витрати на підтримку системи колективної безпеки та реалізацію колективних заходів, по-четверте, неоднакове ставлення держав до жертв агресії, внаслідок чого допомога в першу чергу отримують країни, стратегічно важливі для домінуючих держав системи [9].

У рамках неоліберального напряму досліджень проблем міжнародних відносин взагалі та міжнародної безпеки зокрема вчені звернули увагу на економічний фактор, який може бути не менш ефективним, ніж фактор сили. Розв'язати конфлікт інтересів у міжнародних відносинах можливо, використовуючи так звану «м'яку силу», тобто силу переконання, а не примушення. Держави можуть ефективно взаємодіяти на базі міжнародних інститутів, участь в яких сприяє гармонізації національних інтересів різних держав [10].

Сучасні дослідники відзначають, що в умовах зростання взаємозалежності та транснаціональних зв'язків на міжнародній арені діють не тільки держави, але й інші актори – корпорації, політичні партії, громадські об'єднання, які «мають можливість спілкуватись зі

своїми партнерами в інших країнах таким чином, що їх діяльність не обов'язково буде контролюватися державами» [11].

Розвиток економічних, науково-технічних, культурних, інформаційних зв'язків, міграція населення, виникнення глобальних проблем (екологічної, демографічної, зброї масового знищення, продовольчої, поширення небезпечних інфекцій та ін.) зумовили виникнення концепції так званої «глобальної безпеки», активно обговорюються в рамках неоліберального напрямку. Передбачається, що глобальний рівень загроз вимагає такого ж рівня забезпечення безпеки, а діяльність окремих національних держав у цьому напрямку не може бути достатньо ефективною.

М. Дойль, Б. Рассет та Дж. Рей запропонували теорію демократичного світу (ТДС), відповідно до якої відносини всередині групи демократичних держав завжди більш мирні і частіше засновані на компромісах, ніж відносини між недемократичними державами або всередині змішаної групи як демократичних, так і недемократичних держав. Тому поширення в світі демократичних режимів буде сприяти підвищенню безпеки в міжнародних відносинах.

Теорія демократичного світу була розроблена в рамках неоліберального напрямку, але прихильники неореалізму не поділяють оптимізму неолібералів та вважають, що сучасна практика міжнародних відносин не підтверджує цих висновків. К. Уолтц зазначає, що демократизація не може мати істотного впливу на анархічну структуру миру і стиль міжнародних відносин, оскільки «жодна держава не може бути впевнена, що сьогоднішні друзі завтра не стануть ворогами» [12].

Хоча теорія демократичного світу має своїх прихильників, тим не менш, багато вчених вважають неможливим характеризувати держави щодо їх сутності як войовничі або миролюбні, а також затверджувати про більше миролюбність будь-якої конкретної форми організації суспільства, економіки або уряду. Ці висновки підтверджуються і конкретними дослідженнями війн та збройних конфліктів, починаючи з XVIII по XX століття [13].

Теорія демократичного світу використовувалася останнім часом для вироблення зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів Америки. Мова йде про концепцію демократизації «Близького Сходу». Суть цієї концепції полягає в тому, що небезпека військових конфліктів та тероризму на Близькому Сході безпосередньо пов'язана з відсутністю в країнах цього регіону демократичних режимів. Отже, зробили висновок американські експерти, якщо там утвердиться демократія, то ці країни більше не будуть джерелом загроз для міжнародної безпеки.

Постмодерністське трактування проблем безпеки засноване на критичному ставленні постмодерністів до ролі національних держав у сучасній світовій політиці. Політична влада об'єднала людей на певних територіях, де була сформована характерна для XIX-XX ст. тотожність між громадянським суспільством, державою та нацією. Саме ця тотожність була в основі колишнього уявлення про безпеку, відповідно до якого між інтересами особи, суспільства та держави немає серйозних відмінностей, коли мова йде про протидію внутрішнім і особливо зовнішнім загрозам.

В кінці XX ст., на думку постмодерністів, роль територіального чинника в політиці різко зменшилася. Сучасні інформаційні технології, розвиток транспорту дозволяють подолати територіальну роз'єднаність і усунути просторові обмеження, які впливали на соціально-політичні процеси у минулому. Населення перестає бути однорідним, а територіальний принцип втрачає своє значення. З одного боку, безліч політичних, етнічних, релігійних, культурних, професійних спільнот діє в масштабах, що далеко виходять за межі державних утворень, з іншого боку, велика кількість спільнот, соціальних груп та окремих індивідів існує всередині кожної держави, тому стає актуальною позадержавна форма організації політичних, соціально-економічних і соціокультурних процесів.

Постмодерністи вважають, що на зміну територіальним спільнотам йдуть спільності мережеві, існуючі і діючі на основі спільних інтересів та цінностей і не залежать від територіальної приналежності їх учасників. Такі фактори, як приналежність до тієї або іншої

релігії, економічні інтереси або політична солідарність, можуть переважити цивільно-політичну лояльність по відношенню до держави. Більш того, постмодерністи відзначають, що держава не тільки не здатна забезпечити безпеку в традиційному її розумінні, а й сама стає джерелом загроз для суспільства і для особистості.

Особиста безпека включає як кількісні, наприклад певний матеріальний рівень, так і якісні моменти – людську гідність, контроль над власним життям, можливість приймати участь в житті суспільства.

Постмодерністи вважають, що загальна безпека буде забезпечена тільки тоді, коли в якості її суб'єктів будуть розглядатися просто люди як окремі індивіди, а не громадяни будь-якої держави і, тим більше, не самі ці держави. Виразниками такого погляду на безпеку стали, на думку відомих постмодерністів Р. Уокера і Р. Фалька, нові соціальні рухи, учасники яких стурбовані проблемами збереження миру, культурних відмінностей, екології, бідності, захисту громадянських прав людини, а не військово-політичної безпекою тих держав, в яких вони самі живуть [14].

У постмодерністському потоці досліджень міжнародних відносин та проблем безпеки існує і феміністський напрям, в рамках якого додається гендерна складова. Сприйняття світу чоловіком, через категорії сили та агресії, розглядає феномен безпеки насамперед у військово-політичній площині. Не заперечуючи цієї точки зору, представники феміністського напрямку вважають, що «справжня безпека повинна супроводжуватися подоланням ієрархії суспільних відносин та участю всіх людей у забезпеченні власної безпеки» [15].

Постмодерністські концепції підштовхнули представників інших шкіл та напрямів в теорії міжнародних відносин до переходу від традиційного одностороннього сприйняття феномену безпеки до розуміння його як складного і багаторівневого процесу. В якості об'єкта безпеки сучасна теорія і практика міжнародних відносин розглядає різні сфери суспільного життя. Формується нове визначення міжнародної безпеки. Розширене визначення безпеки включає одночасно економіку, політику, культурні цінності та матеріальні, держави і неурядові організації.

«Поняття безпеки, – констатувалося в документах Конференції ООН з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., – розвивається. Воно все менше і менше стосується військової сфери і, по суті, зливається із завданнями налагодження сталого загальнопланетарного розвитку» [16].

Висновки. Поряд з традиційними військовими і військово-політичними видами безпеки сьогодні виділяють такі види безпеки, які кваліфікуються як «нові», «альтернативні», «м'які». До них відносяться: економічна безпека, екологічна безпека, енергетична безпека, інформаційна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, радіаційна безпека, безпека від поширення інфекційних хвороб, етнокультурна безпеку. Російський дослідник А. Неклеса, вважає, що сучасні загрози безпеці, пов'язані з розвитком суспільства, ускладненням його технологічних, економічних, соціальних і політичних структур та інститутів, це – загрози глобальної фінансово-економічної кризи, перспективи подальшого соціального розшарування світу, можливість виникнення принципово нових ідеологічних конструкцій, формування нової географії конфліктів і поширення «воєн за ресурси», радикальний відхід деяких ядерних держав від існуючих правил гри, більш вільне застосування військових засобів, демонстраційне використання зброї масового ураження, пряма загроза його застосування, зростаюча ймовірність регіональних ядерних конфліктів, перетворення тероризму в міжнародну систему, транснаціоналізація та глобалізація асоціальних і кримінальних структур, децентралізація міжнародної спільноти [17].

Враховуючи вище зазначене, вчені постмодерністського напрямку висловлюють думку, про те, що в сучасному світі обговорення питання безпеки повинне вийти за межі компетенції тільки професійних військових та політиків. Традиційні засоби забезпечення національної і міжнародної безпеки не здатні впоратися з новими загрозами. Нова концепція безпеки не може бути єдиною, уніфікованою і ніхто не може володіти монополією на її

тлумачення [18]. Отже, постмодерністські концепції мали істотний вплив у переосмисленні феномена безпеки, а запропоновані в рамках постмодерністського дискурсу підходи активно використовуються і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Nelson D. N. Great powers and world peace // World security: Challenges for a new century. — New York, 1994.
2. Taliaferro J. W. Security seeking under anarchy. Defensive realism revisited // International security. — 2000/2001. Vol. 25.
3. Американский неореализм о природе войны: эволюция политической теории / Н.В. Коньшев. — СПб., 2004.
4. Taliaferro J. W. Security seeking under anarchy. Defensive realism revisited // International security. — 2000/2001. Vol. 25.
5. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. — М., 2002.
6. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. — СПб., 2001.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М., 2005.
8. Петровский В. Е. Роль политико-дипломатических средств в обеспечении Евразийской безопасности // Безопасность в Евразии: новые вызовы и проблемы: Сб. научных трудов. — М., 2004.
9. Weiss T. G., Forsythe D. P., Coate R. A. The United Nations and changing world politics. — Colorado, 2004.
10. Keohane R., Nay J. Power and Interdependence. — New York, 1989.
11. Катценштейн П. «Международная организация» и исследования вопросов мировой политики // Мировая политика и международные отношения в 1990-е годы: взгляды американских и французских исследователей / Р. Кохен, С. Краснер / Под ред. М. М. Лебедевой и П. А. Цыганкова. — М., 2002.
12. Waltz K. Structural realism after the cold war // International security. 2000. Vol. 25. N 1. Summer.
13. Rasset D., Starr H. World Politics. Menu for Choice. — San Francisco, 1981.
14. Walker R. One world, many worlds. Struggle for a just world peace. — London, 1998.
15. Tickner A. Re-visioning security // International relations theory today // К. Booth and S. Smith (eds.). — Pennsylvania. 1995.
16. Доклад Конференции ООН по окружающей среде и развитию / A/conf 151 26 (Vol. IV) 20.IX.1992.
17. Неклеса А. Управляемый хаос: движение к нестандартной системе мировых отношений // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. № 9.
18. Walker R. One world, many worlds. Struggle for a just world peace. — London, 1998.

Без рецензії.

к.и.н., доц. Онищук М.И., к.полит.н. Сирый С.В., Турченко Ю.В., Зарицкая А.И.

ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ

Анализируются вопросы, связанные с проблемой безопасности в теории международных отношений. В статье обосновывается тезис о том, что безопасность является одним из важнейших признаков системы международных отношений. Авторы дают сравнительный анализ основных теоретических направлений в исследовании проблемы безопасности, рассматриваются новые, современные угрозы международной безопасности. Подчеркивается, что в современном мире обсуждения вопроса безопасности должно выйти за пределы компетенции только профессиональных военных и политиков, так как ее обеспечение является приоритетным национальным интересом государства.

Ключевые слова: государство, международные отношения, международная безопасность, национальные интересы, демократическое развитие.

Onischuk Myhail, Assoc. Prof., PhD in History, Associate Professor,
Siryi Sergey, PhD in Political Science, Associate Professor, **Turchenko Yuliya**, **Zaritska Alla**
**SECURITY MATTERS IN THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS:
COMPARATIVE ANALYSIS OF MAIN DIRECTIONS**

The problems associated with the problem of security in the theory of international relations. The article deals with the thesis that security is one of the most important features of the international relations system. The authors give a comparative analysis of the main theoretical directions in the research of security problems, new and modern threats to international security have been examined. It is noted that in the modern world discussing security must go beyond the competence of the only professional soldiers and politicians, as well as ensure it is a priority of national interests.

Keywords: state, international relations, international security, national interests, democratic development.